

Розкопки в Дем'яновому Лазі (вересень-жовтень 1989 р.): хід подій та історичне значення

Анна Заболотна, аспірант¹ (ORCID: 0000-0001-5305-4887),

Київський національний університет будівництва і архітектури, проспект Повітряних Сил, 31, Київ, Україна, 03037

АНОТАЦІЯ

В даній роботі розповідається про розкопки на околицях м. Івано-Франківськ у 1989 р., в ході яких виявлено 524 людські останки – жертви політичних репресій 1939–1941 рр. Окремо звернено увагу на продовження пошуків нових захоронень на території Івано-Франківської області та популяризації даної тематики.

Ключові слова: розкопки, Дем'янів Лаз, 1989 р.

1. ВСТУП

17 вересня 1939 р., в ході Другої світової війни, на території Західної України вводять війська Радянський Союз. Цей прихід в радянській літературі мав назву «золотий вересень» і трактувався як визволення «братнього народу». Однак, нова влада почала проводити масові репресії, під які потрапило переважно українське населення. Серед них були члени проукраїнських організацій, українська інтелігенція, вчителі та директори шкіл, представники УГКЦ. Судили всіх за ст. 54 КК УРСР.

22 червня 1941 р. відбувся напад Німеччини на Радянський Союз. За підрахунками науковців, тоді в тюрмах Західної України перебувало 23 тис. осіб. Для їх евакуації були потрібні сотні залізничних вагонів, але радянська влада не хотіла використовувати їх для перевезення ув'язнених. Тому 24 червня вийшов наказ розстріляти всіх, хто заарештований за «контрреволюційну діяльність». Жодного законодавчого права на це радянська влада не мала, оскільки люди були засуджені на 5, 10, 15, 20 років ув'язнення. Деякі з них тільки затримані, суд ще не відбувся. Тому розстріли проводились таємно, вночі, за межами міста. Людей вивозили вантажівками накритими брезентами до задалегідь підготовлених ям. Дослідити могили Дем'янового Лазу вдалося тільки у 1989 р.

2. ХІД РОЗКОПОК

Щоб приховати свої злочини, в кінці 1980-х років, радянська влада створила Івано-Франківську спеціальну комісію «по встановленню місць захоронень жертв репресій періоду 1930-х – 1940-х та початку 1950-х років». До неї входили керівники силових структур та колишні працівники НКВС і КДБ, які все робили для того, щоб унеможливити пошук могил [2, с.73]. Тоді ж почали створюватися українські організації, такі як культурно-наукове товариство «Рух» та історико-просвітницьке товариство «Меморіал». З часом їх членів включили до складу даної комісії.

Найбільше інформації з того періоду можна почерпнути зі спогадів Р. Круцика, який вів свій щоденник розкопок та опублікував його в праці «Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини». Саме він першим почав збирати свідчення про розстріли серед жителів с. Пасічна, в якому і проживав. Переважно свідки розповідали про Дем'янів Лаз: як ці

території охоронялися, про відкриття могил в серпні 1941 р. німцями, а також про знахідки розритих ям, з яких було видно обгризені звірами людські кінцівки. Завдяки цим свідченням вдалося окреслити місце пошуку могил.

14 серпня 1989 р. відкрито кримінальну справу № 63953 за ознаками ст. 98 КК УРСР у редакції 1927 р. (перевищення влади або службових повноважень), яку вів старший слідчий прокуратури Микола Данилів [2, с.194]. При розгляді справи дозволили проводити розкопки протягом 21 вересня 1989 р. Тоді це було християнське свято – Різдво Пресвятої Богородиці. Радянські чиновники очікували, що ніхто в цей день копати не буде.

Після Служби Божої біля церкви св. Петра в Пасічній Р. Круцик разом зі свідками поїхали в Дем'янів Лаз. З ними був М. Данилів та фотограф-криміналіст. Приблизно о 15-й год. прибув екскаватор, присланий Тисменицьким Райвиконкомом. Тринадцять ям були порожніми, та в чотирнадцятій виявили перші людські останки. Наступного дня учасники розкопок були вже в Дем'яновому Лазі. Туди ж приїжджали і радянські чиновники, які заявляли, що ці люди розстріляні бандерівцями, німцями чи це братня могила воїнів Другої світової війни.

Проводити розкопки було важко. Серед учасників не вистачало фахових людей, а саме археологів. Лише з часом сформовано дві робочі групи з членів Меморіалу та жителів с. Пасічна. Екскаватор ківшом знімав землю, далі працювали лопатами та пензликами, щоб не пошкодити останки. Через трупний запах, учасники розкопок були змушені змінювати один одного через кожні 5 хвилин, згодом протягом 1,5-2 хвилини [2, с.102].

Людські останки лежали хаотично, так як і падали в землю. Вже на четвертий день розкопок знайдено 57 черепів. Працювати в ямі ставало все важче. Внизу ями останки містили більше прижиттєвих переломів. На основі цього зроблено припущення, що цих людей першими вивозили з Станіславської тюрми мертвими [2, с.111]. Останній шар землі, товщиною 3-5 см. окремо промивали, щоб знайти ще додаткові речі.

Біля місця розкопу встановили будівельний вагончик та брезентовий намет. Виготовили стелажі, щоб ставити останки. Встановили дошку оголошень де щовечора залишали інформацію про цікаві знахідки. Саме по них багато людей дізнавалося, що в Дем'яновому Лазі загинули їх рідні. Кожного вечора після розкопок там організовувалися своєрідні віча.

28 вересня 1989 р. закінчили копати першу яму. Її довжина 8 м., ширина 4,2 м. В ній виявлено 212 людських

останків [2, с.122]. Протягом двох днів велися пошуки другої ями. Розкопки проводилися швидше. Розміри залишалися ті ж самі. В ній знаходилося 204 останки, переважно жіночі. 11 жовтня почали виймати останки з третьої ями. Тоді ж почалися дощі, тому працювати було ще важче. Розмір могили – 8,5 м довжини і 4,5 м ширини. Містила 108 останків [2, с.148].

15 жовтня почалася підготовка до перепоховання. Ями були змушені розширити, щоб помістити в ній по 11 домовин, велася робота судмедекспертів, підготовлювалася територія. РПЦ хотіла провести малочислене перепоховання 28 жовтня, але активісти «Меморіалу» не дозволили цього зробити. Було багато інших спроб зірвати чин похорону, але він все таки відбувся 29 жовтня 1989 р. і на нього зібралася понад 500-тисячна громада. Спочатку була громадянська панахида (прощальне слово надавалося представникам «Меморіалу», громадськості, влади і рідним загиблих). Згодом релігійна панахида, яку відслужили Владика Софрон Дмитерко, Павло Василик і понад 20 греко-католицьких священників

3. АНАЛІЗ ВИЯВЛЕНИХ ЗНАХІДОК

Основною знахідкою даних розкопок були людські останки. Одним з судмедекспертів був Омелян Левицький, який свої висновки опублікував у праці «Непокараний злочин». Під час розкопок виявлено 524 людські останки, з них 359 – чоловічі, 151 – жіноча та 14 – не встановлено [3, с.21]. Серед них до 20 років – 28 осіб (5,3%), від 21 до 60 років – 408 осіб (77,9%), старше 60 років – 21 особа (4,0%), не встановлено – 67 осіб (12,8%) [3, с.23].

443 особи (84,5%) мали вогнепальні пошкодження на черепах, що стало причиною смерті [3, с.29]. Зустрічалося і 5-6 вогнепальних отворів. Також виявлені іншого характеру пошкодження: вдавнені переломи кісток, відкриті переломи кісток, кляпи в ротовій порожнині, зв'язані дротом руки, грудні кістки просякнуті багнетом, виявлено ознаки дії агресивних хімічних речовин (почорніння кісток) і т.д. Однією з найстрашніших знахідок є череп з цвяхом забитим у область вуха. Довжина цвяха 14 см.

Серед знахідок багато зимового одягу, що підтверджує той факт, що людей заарештовували протягом тривалого періоду часу. Знайдено чимало гребінців, кишенькових годинників, мундштуків, дерев'яних ложок з видряпанними ініціалами чи датами, жіночими прикрасами, релігійні нагрудні медальйони та хрестики, предмети особистої гігієни, монети і т.д.

Факт злочину радянської влади, допомогли встановити виявлені документи, у верхньому лівому кутку яких зазначено «Тюрма НКВД г.Станіслав», на їх основі встановлено прізвища 22 людей, які розстріляні в Дем'яновому Лазі [3, с.36–37], а також прізвища працівників військового трибуналу 12-ої армії Київського військового особливого округу, які здійснювали цей злочин. Першим був знайдений судовий вирок на ім'я Мишковського Станіслава, який засуджений до 10 років ув'язнення. Прикарпатська правда, яка висвітлювала тодішні події, зазначила, що він засуджений до смертної кари. Таким чином робилося все, щоб виправдати злочини радянської влади [2, с.109].

Варто згадати і про знахідку черепа з слідами операції-трепанатії. Як виявилось згодом, це останки сотника УГА Григорія Голинського, якому в Празі зробили складну операцію з трепанацією черепа [2, с.130]. Згодом вдалося

віднайти його дочку – Любов Негрич-Голинську. Їй було 5 років як ув'язнили батька, коли було 6 років він був розстріляний. Але про його долю вона дізналася лише завдяки розкопкам. Григорій Голинський є єдиною повністю ідентифікованою особою.

Під час розкопок Козьмик Дмитро із с. Белелуя Снятинського р-ну дізнався, що його брат – Іван Козьмик був розстріляний в цьому місці. Перед арештом Дмитро Онуфрійович сам пошив йому чоботи і впізнав свою роботу. Його брата, дев'ятикласника, засудили за приналежність до молодіжної організації ОУН [2, с.140].

4. ІСТОРИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Поруч місця розкопок побудували каплицю-дзвіницю за проектом архітекторів Олега Козака і Володимира Сокальського. Вона символізує підняті до неба долоні зі свічкою-дзвіницею [3, с.55]. Офіційно освячена 31 жовтня 1998 р. Сьогодні це діючий храм «Пресвятої Трійці». В 2009 р. у підвальному приміщенні відкрили музей, який розповідає про політичні репресії 1939–1941 рр., долі невинно убієнних людей та про розкопки 1989 р.

Продовжило свою роботу історико-просвітницьке товариство «Меморіал». 13 листопада 1989 р. розпочато розкопки на меморіальному кладовищі ім. Д. Січинського в центрі м. Івано-Франківська. Де виявлено 269 людських останки. Перепоховання яких відбулося 3 грудня 1989 р.

З 1989 р. по 2017 р. товариство «Меморіал» провело 79 розкопок під час яких виявлено 3265 людських останки жертв тоталітарних режимів [1, с.151–154]. Сьогодні дану роботу продовжує Комунальне підприємство Івано-Франківської обласної ради з питань пошуку і перепоховання жертв воєн, депортацій та репресій тоталітарних режимів «Пам'ять».

5. ВИСНОВКИ

В 1989 р. багато людей були противниками розкопок. Головна їхня теза полягала в тому, що це злочини минулого і їх не потрібно оприлюднювати. Подібні закиди існували і надалі. Проте відповіддю на їх слова, стало повномасштабне вторгнення на територію України Росією 24 лютого 2022 р. Після де окупації міст почали знаходити нові масові захоронення: Буча, Ізюм, Лиман та ін.. Саме тому ми повинні вивчати історію, щоб не допускати нових трагедій на українських землях. .

Список літератури

- [1] Історія Івано-Франківського обласного історико-просвітницького товариства «Меморіал» ім. В. Стуса: упор. Петрів Я.В., Салига Р.М., Каспрук С.Д.. Івано-Франківськ. Місто НВ, 2019.320 с.
- [2] Круцик Р. М. Дем'янів Лаз. Геноцид Галичини. Київ: Видавничий дім «Простір», 2009. 352 с.
- [3] Левицький О. Р. Непокараний злочин. Івано-Франківськ, 2009. 160 с.

ⁱ Робота виконана під керівництвом д.і.н., проф. Василя Деревінського